

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/3 2020 s. 975-986, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

NAHÇIVAN AĞIZLARINDA HAYVANCILIKTA KULLANILAN KELİMELERİN ADLANDIRILIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Nuray ALİYEVA*

Geliş Tarihi: Mart, 2020

Kabul Tarihi: Temmuz, 2020

Öz

Makalede Nahçıvan ağızlarında büyük ve küçükbaş hayvanlara onların yaşına, cinsiyetine ve diğer özelliklerine göre verilen ilginç adlar olduğu gösterilmektedir. İnek, buzov, düye, azman, emlik, toklu, şişek, teke gibi Türk kökenli kelimelerin etimolojik açıdan araştırılması Türk dillerinin ortak tarihini incelemek için çok önemlidir. Makalede ayrıca, bu dil birimlerinin diğer Türk dillerinde, eski sözlüklerde ve folklor örneklerinde kullanım şeklinin de araştırılması sonucunda şunu söyleyebiliriz ki ağızlardaki hayvancılık kelimelerinde çok zengin dil malzemesi muhafaza edilmiştir. Nahçıvan ağızlarında yazı dilinde kullanılmayan çok sayıda hayvancılıkla ilgili sözcükler vardır; bunlar dilin zenginliğini ve geniş kullanım imkanlarını yansıtmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Hayvancılıkla ilgili kelimeler, inek adları, koyun adları, keçi adları.

AN EVALUATION ON THE NAMING OF WORDS USED IN LIVESTOCK IN NAKHÇIVAN DIALECTS

Abstract

The article states that in the Nakhchivan dialects and accents the names of the bearded and dwarf animals are given interesting names for their appearance, age, character. An etymological study of Turkic lexical units such as inek, buzov, duye, azman, emlik, tokhlu, shishek, teke is also important for studying the common history of Turkic languages. The article also explores the aspects of the development of these language units in other Turkic languages, ancient vocabularies, folklore and variants which suggests that there is very rich information on livestock-related dialect lexicon. In Nakhichevan dialects and accent, many living things are used in literary language, which are ignored by the tongue and use of the possibility of exploitation.

Keywords: Livestock vocabulary, shorthand term, sheep names, goat names.

* Doç. Dr.; Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi, Nahçıvan Bölümü, naliyeva22@mail.ru

Giriş

Ağızlar ait olduğu bölgenin insanların uğraşı alanlarını ve yaşam biçimini kendi söz varlığında yansıtmaktadır.

Nahçıvan ahalisinin en önemli uğraşı alanlarından biri hayvancılıktır. Uygun iklimi ve coğrafi konumu da burada hayvancılığın gelişmesinde önemli bir etken olmuş; böylelikle hayvancılık, bölge insanının önemli gıda ve gelir kaynağına dönüşmüştür. Prof. Dr. Cavad Heyet, “Türklerin, özellikle de Oğuzların, Azerbaycan’ı kendilerine vatan seçmesinin en önemli nedenlerinden biri de buradaki bahçelerin bolluğu ve hayvancılık için geniş ve uygun otlakların olması idi. Çoğu hayvancılıkla uğraşan Oğuzların bu bölgeyi yaşamak için tercih etmeleri doğal idi” demiştir (Heyet, 2011, s. 209). Bu nedenlerden Nahçıvan ağızları hayvancılıkla ilgili kelimeler açısından çok zengindir. Bu alanla ilgili bölgede kullanılan kelimeleri iki başlık altında araştırmayı daha uygun buluyoruz:

1. Büyükbaş hayvancılıkta kullanılan kelimeler.
2. Küçükbaş hayvancılıkta kullanılan kelimeler.

Büyükbaş hayvancılıkla uğraşan bölge insanı hem kendisine et, yağ, süt gibi önemli gıda ürünleri üretiyor hem de buradan kendi geçimini sağlıyor. Aynı zamanda insanlar bu hayvanlardan taşımacılıkta da yararlanıyorlar. Günümüzde de geçitin zor olduğu dağlık bölgelerde bu amaçla büyükbaş hayvanlar kullanılıyor.

Türkler gibi bozkır kültürü içerisinde yaşayan milletler için hayvanlar can alıcı öneme sahiptir. Çünkü Türklerin geçmiş dönemlerde en büyük geçim kaynakları hayvancılıktır. Türkler besledikleri hayvan sürüleri sayesinde hayatta kalabilmektedirler. Bu içli dışlı ilişki, Türklerin doğada iç içe yaşadıkları hayvanlara karşı kutsiyet atfeden, onlara değer veren ve saygı gösteren bir anlayış geliştirmelerine sebep olmuştur (Kabak, 2018, s. 281).

Nahçıvan ağızlarında büyükbaş hayvanlar çeşitli özelliklerine göre yazı dilinde kullanılmayan farklı adlarla adlandırılmaktadır. Bu hayvanları birbirinden ayırt etmek için onlara yaşına, biçimine, rengine, vücudunda olan bazı kendine has özelliklere göre adlar verilmiş ve böylece çok sayıda sözcükler ortaya çıkmıştır ki bunların da büyük bir kısmı Türk kökenli kelimelerdir. Günümüzde de bunlar Türk dillerinde ve ağızlarında kullanılmaktadır.

Baskakov'a göre Türk dilleri birbirine o kadar yakın ki Çuvaşlar ve Yakutlar'ı saymazsak tüm Türk dilli halklar özel bir çaba göstermeden ve zorluk çekmeden birbiriyle konuşuyorlar ve birbirini anlıyorlar. Tüm Türk dilleri kendi söz varlığı, şekil bilgisi ve ses bilgisi ile tek bir dil grubunda birleşiyor (Bayramov, 1978, s. 64).

1. Büyükbaş Hayvanların İsimleri

Azerbaycan dilinde, onun ağızlarında ve Nahçıvan ağızlarında büyükbaş hayvan, genel anlamda yaşına ve özelliklerine bakılmaksızın *inək* kelimesiyle adlandırılıyor. Bu kelime dişi hayvanlar için kullanılıyor. Erkek hayvanlar ise *öküz* kelimesiyle ifade ediliyor. *İnək* sözcüğü Türk dillerine has, çok eski bir kelimedir ve günümüzde de birçok Türk dilinde kullanılmaktadır. Mahmut Kâşgari bu sözcüğü *ingek* şeklinde: *İngek buzağuladı*. (İnek buzağı doğurdu) örneğinde

gösteriyor (Kâşgari, 2006b, s. 82). *Eski Türk Kelimeleri Sözlüğü*'nde de *inäk / inäk* (ETKS, 1969, s. 211) aynı anlamdadır. Özbek dilinin ağızlarında da bu anlamda *inā / inak / ɯnak* (Şoabdurrohmonov, 1971, s. 116), Başkurt dilinde *hıyır*, Kazak dilinde *sıyır*, Kırgız dilinde *uy / inek*, Türkmen dilinde *sığır*, Uygur dilinde *kala / sıyır / inäk* (KTLS, 1992, s. 391) kelimeleri kullanılmaktadır. T. Gülensoy'a göre, buradaki *in / in* dişilik anlamı ifade ediyor, e(k) ise ektir. Bazı Türk dillerinde *ingek* “dişi kaplumbağa”, *ingen / ingan* “dişi deve” anlamlarında kullanılması da bunu gösteriyor (Gülensoy, 2007, s. 436). Tatar dilinin ağızlarında bu kelimenin “kadın” (Sevortyan, 1974, s. 359) anlamında olduğu gösteriliyor.

M. Memmedov'a göre, *ana* kelimesinin Azerbaycan dilinin Doğu ağızlarında arkaik şekli olan *in / inā* kullanılmaktadır. *İnā* şeklinden de *ene / ənə / yene / ana* şeklini almıştır. Bileşik kelime olan *inäk* kelimesi de “doğuran, yaratan” anlamında bu köktendir (Denziyeva, 2012, s. 17). Azerbaycan dilinin diğer bazı ağızlarında, birçok Türk dillerinde olduğu gibi bu anlamı *sığır* kelimesi ifade ediyor. Nahçıvan ağızlarında da çok fazla olmasa da *sığır* sözcüğü kullanılmaktadır.

Nahçıvan ağızlarında büyükbaş hayvanların adlarına baktığımız zaman onların adlandırılmasında en önemli etkenin yaş olduğunu görüyoruz. Burada hayvanlar çeşitli yaş dönemlerinde farklı kelimelerle adlandırılmıştır. Böylelikle de hayvanın adından onun kaç aylık veya kaç yıllık olduğunu anlamak mümkündür.

Bılx / bılg / buluğa “ineğin bir iki aylık yavrusu”. Bu kelime Azerbaycan dilinin diğer ağızlarında da kullanılıyor. Kelimenin ağızlarda, aynı zamanda Batı Azerbaycan ağızlarında “şişman”, Yevlah ağızlarında “sulu yerde biten ot”, Gence ağızlarında “kısa boylu insan” anlamlarını da görüyoruz (Behbudov, 2003, s. 27).

Nahçıvan ağızlarındaki anlamıyla Türkiye Türkçesinin Erzincan ağızlarında *bıçık* (Sağır, 1995, s. 410), Elazığ ağızlarında *bicik* (Gülensoy, Buran, 1994, s. 231), Arpaçay ağızlarında *balax* (Ercilasun, 2002, s. 389) fonetik şekillerinde mevcuttur.

Gədih “ineğin üç aylıktan altı aylığa kadar olan yavrusu”. “Aynı anlamda Azerbaycan dilinin Batı grubu ağızlarında *kədi / kədi* kelimesi de kullanılmaktadır. Genellikle diğer ev hayvanları gibi inekler de yazın yavruluyor. Fakat bazı durumlarda kışın da yavrulayabilir. Bu zaman doğan yavru yazın doğan yavrudan hem yaş olarak hem de boy olarak farklılık gösteriyor. Bu yavrular hayvancılıkta *kədi* olarak adlandırılıyor” (Hasıyev, 2004, s. 17).

Bızav / bızov / bızav “ineğin altı aylıktan bir yaşına kadar olan yavrusu”. Bu kelime Azerbaycan dilinin neredeyse tüm ağızlarında aynı veya yakın fonetik şekilleriyle aynı anlamda kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde yazı dilinde buzağı şeklinde olan bu kelimenin Anadolu ağızlarında *bızav* (Caferoğlu, 1995, s. 224), Erzincan ağızlarında *bozağı* (Sağır, 1995, s. 411), Edirne ağızlarında *bıza* (Kalay, 1998, s. 260), Türkmen dilinin ağızlarında *bozov*, Özbek dilinin Batı Fergane ağızlarında *bezov* fonetik şekliyle aynı anlamda kullanıldığı gösterilmektedir.

Köktürkçede *bozağu*, Uygurcada *bozoğu* (Recepli, 2001, s. 34) da aynı anlamdadır. Mahmut Kâşgari bu anlamda *buzagu* kelimesini gösteriyor ve *Əwdəki buzagu öküz bolmas* (Ev

buzovundan öküz olmaz) (Kâşgari, 2006a, s. 437) örneğini veriyor. Farklı Türk dillerinden ve ağızlarından getirdiğimiz örneklerden yola çıkarak şöyle bir sonuca varıyoruz ki eski Türk kelimelerinden olan bu sözcüğün ilk şekli *buzagı* olmuş fakat sonradan seslerin düşmesi ve değişmesi ile Nahçıvan ağızlarında *bizav* / *bızav* şeklini almıştır.

Dede Korkut Kitabı'nda büyükbaş evcil hayvanların genel adı sığır, dişi sığır olarak “*inek*”, damızlık erkek sığır olarak “*boğa*”, bir yaşında inek yavrusu olarak “*dana*”, yeni doğmuş inek yavrusu olarak da “*buzagı*” kelimesi geçer (Karçığa, 2016, s. 19).

Dana “ineğin bir yaştan iki yaşa kadar olan yavrusu”. R. Zülfügarov, Nahçıvan’ın Culfa ağızlarında bu anlamda *birqarışar*, *damnançıxma*, *damçıxma*, *naxraqarışar* kelimelerinin de kullanıldığını soylemektedir (Zülfügarov, 2015, s. 9).

Qısırəmən “önümüzdeki yıl doğurmayan, kısır kalmış ineğin iki yıllık yavrusu”. Nahçıvan’ın Culfa ağızlarında bazen bu anlamda *qısırax* sözcüğü de kullanılıyor. Z. Hasiyev Azerbaycan dilinin Batı grubu ağızlarında, *qısırəmən* kelimesini “bir buçuk yaşında dana” anlamında gösteriyor. Onun iki kelimenin *kısır* ve *emmek* kelimelerinin birleşmesinden türediğini ve anlamının da bu kelimelerin ifade ettiği anlamla bağlı olduğunu yazıyor. Z. Hasiyev'e göre bu kelime, “kısır ineği emen” demektir. “Kısır kalan büyükbaş hayvan süttten geç kesilir ve danalı sağılır. Bu yaşta danalar kısır kalmış annelerini emdikleri için böyle adlandırılıyor” (Hasiyev, 2004, s. 20).

Buğanı / *düye* / *hakkına* “üç senelik dişi inek”. *Düye* kelimesi Türkiye Türkçesinin Keban, Baskil ve Ağın yöresi ağızlarında *düğe* şeklinde “genç dana” (Buran, 1997, s. 189), Erzincan ağızlarında *düğe* “henüz yavrulamamış genç inek” (Sağır, 1995, 414), Anadolu ağızlarında *düve* “büyükbaş hayvan sürüsü”, Elazığ ağızlarında *düğe* / *düve* “bir yaşında dana” (Gülensoy, Buran, 1994, s. 214) anlamlarında kullanılmaktadır. Azerbaycan dilinin ağızlarında da aynı anlamda *düyəçə* / *düyə* kelimeleri var. Lerik ağızlarında “iki yaşından yukarı büyükbaş hayvan” anlamında *dügə*, Meğri ağızlarında “bir veya iki yaşlı dişi inek” anlamında *düyə* (ADL, 1999, s.58) sözcükleri gösteriliyor. Mahmut Kâşgari *tügə* kelimesini “iki yaşına basmış buzağı, düye” (Kâşgari, 2006c, s. 216) gibi izah ediyor. T. Gülensoy *düye* kelimesini “deve” (Gülensoy, 2007, s. 313) anlamında gösteriyor. Orhun yazıtlarında *tüğe* / *tüke* “genç dana” (Guliyev, 1999, s. 100) anlamını ifade etmiştir.

Cöngə / *göncə* “üç yıllık erkek hayvan”. Bu kelime Azerbaycan dilinin diğer ağızlarında da var. Aynı zamanda Türkiye Türkçesi ağızlarında da Tokat ağızlarında *comba* “üç yıllık erkek hayvan” (Caferoğlu, 1994, s. 223), Van ağızlarında *cöngə* “şişman” (Caferoğlu, 1995, s. 227) anlamında kullanılmaktadır.

Kələ / *kələş* / *buğa* “üç yaştan yukarı damızlık için beslenen erkek hayvan”. V. Radlov'un sözlüğünde *kələ* / *kəla* “sağılan inek” anlamında gösterilmiştir. S. Malov ise eski Türk yazıtlarında da geçen “hayvan” anlamındaki *kala* kelimesinin Fars kökenli bir sözcük olduğu kanısındadır.

Özbek dilinin ağızlarında *kelek* “boynuzsuz keçi” demektir (Şoabdurrohmonov, 1971, s. 139). Azerbaycan dilinin ağızlarında bu anlamda daha çok *buğa* sözcüğünün *buğa* / *biğa* / *buğə* fonetik şekilleri kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinin Sivas ve Tokat ağızlarında *bua*, Erzurum ağızlarında ise *buğa / buka* kelimeleri de “üç yaşında erkek hayvan” anlamındadır (Caferoğlu, 1994, s. 26).

Fethali Kaçar'ın *Lugat-ı Etrakiyye* sözlüğünde de *buğa / buka* sözcüğünün Çağatay Türkçesinde “inek ve kömüştür türünden olan erkek sığır” anlamında geçmesi bu kelimenin Türk kökenli eski bir kelime olduğunu göstermektedir (Rahimi, 2019, s. 65).

Nahçıvan ağızlarından örnekler gösterdiğimiz yukarıdaki hayvancılık terimleri özellikle yaşına göre büyükbaş hayvanlara verilen isimlerdir. Bununla birlikte bölge ağızlarında başka bir takım özelliklerine göre de hayvanlara çeşitli adlar verilmektedir. Örneğin, *bir qarışar* “bir yaşında erkek veya dişi dana”, *buğayaduran* “üç yıllık dişi inek”, *herağaş bızov / harağac bızav* “aralık, ocak aylarında doğmuş bir yaşına kadar inek yavrusu”, *bicəyinə / bijəynə / bicəynə* “zamanından önce doğurmuş inek”, *gəzyazma* “çiftleşme zamanı geçen düye”, *əramih* “kısır inek”, *sava bızov / sava bızav* “mayıs, haziran aylarında doğmuş bir yaşına kadar inek yavrusu”, *qısırax / qısrax* “iki veya daha fazla yıl yavru vermeyen inek”. Bu kelimeler daha çok hayvanlara doğurganlıklarına, doğdukları zamana, nesil arttırma özelliğine göre verilen isimleri ifade ediyor.

Bilindiği üzere büyükbaş hayvanlar genellikle üç yaşından sonra yavru vermeğe başlar. Bu özelliği göz önünde bulundurularak doğurduğu yavrunun sayısı ile büyükbaş hayvanlar Nahçıvan ağızlarında: *bir qarın doğar* “dört yaşında inek” (yani üç yaşından sonra bir kere doğurmuş hayvan), *iki qarın doğar* “beş yaşında inek” (iki kere doğum yapmış hayvan), *üç qarın doğar* “altı yaşında inek” (üç kere doğum yapmış hayvan) gibi de adlandırılıyor.

Nahçıvan ağızlarında büyükbaş hayvanlara dış görünüşe, diğerlerinden farklı özelliklerine, rengine göre de çeşitli isimler verilir: *qaşqa dana*, *ala düyə*, *sarımtıl bızav*, *pələş inəh*, *göycə dana*, *şəşbuynuz inəh*, *qırmızı qaşqa dana*, *zoğal düyə*, *zilqara kələ*, *ətyelin inəh*, *lümə dana* “kuyruğu kısa olan dana”, *taybuynuz kələ*, *kola cöngə*, *qaröüz inəh*, *tökmə kələ*, *piypalan dana*, *qavırmalix dana*, *ətdih cöngə*, *damazzix düyə*.

2. Küçükbaş Hayvanların İsimleri

Nahçıvan'ın otlakları bol olan topraklarında yaşayan köy insanların büyük bir kısmı hayvancılıkla uğraşır. Hayvancılıkta küçükbaş hayvanların / koyunculunun da önemli bir yeri var. Bu alan çok geçmişlerden insanların hem yiyecek hem de diğer ihtiyaçlarının giderilmesine hizmet etmiştir. Koyunculuk aynı zamanda et, süt üretimi, yün elde edilmesi, deri ürünlerinin hazırlanması için de bir kaynak oluşturmuştur.

Nahçıvan ağızlarında koyun ve keçi, genel anlamda *heyvan* bazen ise *davar* olarak adlandırılıyor. Bölgede büyükbaş hayvancılıkla herkes uğraşmasa da köylerde küçükbaş hayvan neredeyse herkeste vardır. Yani her ailede, evde inek olmasa da en azından birkaç tane koyun veya keçi muhakkak bulunur. Bu da bölge ağızlarında bu alanla bağlı zengin kelime dağarcığının oluşmasına neden olmuştur.

2.1. Koyunlara verilen adlar

Koyunların adlandırılmasında kullanılan kelimelerin nasıl yarandığı, öncelikle hangi fonetik şekilde ve anlamda olduğu, bazılarının etimolojik anlamlarının belirlenmesi hem halkın hem de dilin tarihini öğrenmek açısından çok önemlidir (Hasıyev, 2004, s. 32).

Nahçıvan ağızlarında büyükbaş hayvanlarda olduğu gibi küçükbaş hayvanlara verilen adların da daha çok onların yaşıyla bağlı olduğunu gözlemliyoruz.

Maya “yenice doğulmuş kuzu”, *herağaş quzu / ərəzən quzu* “zamanından önce doğulan kuzu”, *sava quzu / gejtüşən / dölsavan* “zamanından geç doğulan kuzu”, *südəmər quzu* “henüz ot yemeğe alışmamış bir iki haftalık kuzu”, *otuxan / otuxmuş* “ot yemeğe yeni yeni alışan kuzu”, *quzuyaqarışar / quziyəqərişər* “dört beş aylık kuzu”, *əmlik* “annesinden ayrılmamış altı yedi aylık kuzu”, *toxlu / toğlu* “bir yaşında erkek veya dişi kuzu”, *şişəh / işşəh* “üç yaşında dişi koyun”, *öyəş / övəc / öyəc* “üç yaşında erkek koyun”, *qaradiş* “dört yaşında erkek koyun”, *azman* “beş yaşında erkek koyun”, *dızman* “altı yaşında erkek koyun”.

Azman kelimesi eski Türk sözcüklerindedir ve Nahçıvan ağızlarında bu kelime aynı zamanda “çok büyük, iri” anlamlarında da kullanılır. Bu kelimeyi araştırırken onun iki kelimedən *az* ve *man* sözcüklerinden oluştuğunu görüyoruz. *Az* kökünün eski Türk dillerinde “yükselmek, çoğalmak” anlamları olmuştur. Aynı zamanda *Az* (*As*) ilk Türk soylarından birinin adı da olmuştur. Bu ad günümüzde de bir çok yer adında karşımıza çıkıyor.

Azlar hakkında bilgilere eski kaynaklarda rastlıyoruz. XII. yüzyıl Arap gezgini Sallama et Tercümani, Azlar'ın Kıpçaklar'ın komşuluğunda, Orta Kazakistan'dan başlayarak Balkaş gölüne kadar büyük bir arazide yaşadıklarını gösteriyor. Orhun yazıtlarında da onların ismi geçiyor (Tuncay, 2015, s.21).

Azman kelimesindeki *man* sözcüğünün eski Türk dillerinde, “kadim, yaşlı, ulu” anlamının olmasından da yola çıkarak sözcüğün “yaranmış iri, büyük varlık” anlamında olduğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan dilinin diğer ağızlarında da *azman* “yaşlanmış koyun veya keçi” anlamında kullanılıyor. Türk dillerinin bir kısmında bu kelime *azman / xazman / azban* fonetik şekilleriyle aynı anlamda var. Eski yazıtlarımızda da bu kelime geçiyor. Göktürkçede *azman* “çok büyük, dev” demektir (Recebli, 2001, s. 32). Nahçıvan ağızlarında kelimenin kullanılan anlamına baktığımız zaman görüyoruz ki sözcük eski anlamını günümüzde de muhafaza etmektedir. Orhun yazıtlarında da *azman* hem “at adı” hem de “koç” anlamında gösteriliyor (Hudiyev, 2015, s. 460).

Əmlik “annesinden ayrılmayan altı yedi aylık kuzu”. Nahçıvan bölgesine ait folklor örneklerinde de bu kelime sık sık karşımıza çıkıyor:

Əzizim bahar barı,

Şirindir bahar barı.

Kəsmə əmlik quzunu,

Qoy gəlsin bahar barı.

İfade ettiği anlama bakarsak şunu söyleyebiliriz ki bu kelime *emmek* sözcüğünden türemiştir. Çünkü bu yaşta kuzular anne sütüyle beslenir. Yani Türk kökenli *emmek* sözcüğü Azerbaycan dilinde ve ağızlarında yeni kelimelerin türetilmesinde aktif şekilde yer alan -lik ekini alarak *emlik / əmlik* şeklini almıştır.

Türkiye Türkçesinin Arpaçay ağızlarında da *emli* “süt yeme çağındaki olan” (Gülensoy, 2007, s. 391), Urfa ağızlarında *emlek* “süt emen kuzu” (Özçelik, 1997, s. 108) anlamında kullanılmaktadır.

Toxlu “bir yaşında erkek veya dişi kuzu”. *Toğlu / toxlu* kelimesinin *Dede Korkut Kitabı*'nda yer alması şu kanıya varmamıza neden oluyor ki bu sözcük geniş kullanma alanı olan eski Türkçe kelimelerden biridir. Azerbaycan dilinin diğer ağızlarında da bu kelime *toğlu / toflu / toxluman / toğlu* fonetik şekilleriyle benzer anlamlarda kullanılmaktadır.

Batı Azerbaycan'ın Çemberek ağızlarında “duvar örerken kullanılan yuvarlak taşlar” anlamında *toğlubaşı* kelimesi var. Kullanılan taşların toğlu başına benzemesi üzerine taşlar bu şekilde adlandırılmıştır (Bayramov, 2010, s. 378).

Nahçıvan'ın Ordubat ilçesi ağızlarında “çobana çalışmasının karşılığında maaş olarak verilen koyun veya keçi” anlamında kullanılan *toxlulux* kelimesi de *toğlu* sözcüğünden türemiştir ve anlam olarak birbiri ile bağlıdır. *Toğlu / toxlu* kelimesi, Azerbaycan dilinin hem eski hem de günümüz söz varlığında geniş şekilde kullanılmaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'nda da bu kelime karşımıza çıkıyor: *Toğlıcıqlar, dövlätim saqar qoç, gəl, keç – dedi* (KDK, 2004, s. 130). Diğer Türk dillerinde de bu kelime mevcuttur. Tuvın dilinde *toqtu*, Türkmen Türkçesinde *toklu*, Kırgız Türkçesinde *toktu*, Karakalpak Türkçesinde *toklu / tokle / tokti* kelimeleri “bir yaşında kuzu” (Gülensoy, 2007, s. 902) anlamındadır.

Şişəh “üç yaşına kadar dişi koyun”. Aynı zamanda Nahçıvan ağızlarında bu kelime “ilk defa doğum yapmaya hazırlanan koyun” anlamında da kullanılıyor. Azerbaycan dilinin diğer ağızlarında da bu kelime yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Genel olarak “doğum arefesinde olan ve iki üç yaşlı koyun” anlamları ifade eden bu sözcük, Guba ağızlarında *şəg* fonetik şekliyle “yavru lamayan koyun” anlamında da kullanılıyor.

Türkiye Türkçesinin Anadolu ağızlarında *şışak / şışek / şüşek / şışşik* “iki yaşında koyun” anlamındadır. Bu kelime Türk dillerinin bazılarında da kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde *işşak*, Nogay dilinde *sisäk* “bir yaşlı kuzu”, Kırgız dilinde *şışek*, Kazak dilinde *säk / işäk* (Gülensoy, 2007, s. 847) fonetik şekilleriyle yakın anlamlarda gösteriliyor. Mahmut Kâşgari “iki yaşını doldurmuş, üç yaşına girmiş koyun” anlamında *tışək* (Kâşgari, 2006c, s. 549) kelimesini gösteriyor. Özbek dilinin ağızlarında *şuşanq / şüşən* “koyunun yününü kesmek için makas” (Şoabdurrohmonov, 1971, s. 318) anlamında mevcuttur. V. Radlov bu sözcüğü *şışek / şışük* “iki yıllık koyun” gibi izah etmiştir (Radlov, 1899, s. 47).

Öyəş / övəc / öyəc / öəc “üç yaşında erkek koyun”. Azerbaycan dilinin Şeki, Guba, Bakı, Gencebasar, Meğri ve diğer ağızlarında da bu kelime kullanılıyor. Bu kelimenin anlamına bağlı halk arasında şöyle bir inanç var ki *öyəc* kelimesi “övmek, övünmek” fiilinden türemiştir. *Öyeler* iri ve sağlam hayvanlar olduğu için sahibi onu övebilir veya onunla övünebilir (Zülfügarov, 2015, s. 9). Bu yüzden de onlar halk tarafından bu şekilde adlandırılmışlar. Nahçıvan bölgesinin folklor örneklerinde de bu kelime yaygın bir şekilde karşımıza çıkıyor:

*Seyid çəkir sürüsünü arxaca,
Xayın qurd da gizli gəlir arxaca.*

*Beş öyæci çakdi susuz arxaca,
Öyri qiymæt vermæz, ha düzæ düzæ.*

Dede Korkut Kitabı'nda da aynı kelime *ögæc* şeklinde “üç yaşlı erkek koyun” anlamında var: *Altmış ögæc dærisindæn kürk eylæsæ, topuqlarını örtmæyæn, altı ögæc dærisindæn külah etsæ, qulaqlarını örtmæyæn...* (KDK, 2004, s. 33).

Türkiye Türkçesi ağızlarında *öğeç* “bir yaşından dört yaşına kadar erkek koyun, koç” anlamında kullanılıyor. T. Gülensoy'a göre bu kelime *ök / ög* “orta yaşlı hayvan” anlamında *Divanü Lügat-it-Türk*'te vardır. T. Gülensoy buradaki (e)+ç'in küçültme eki olduğunu ve Anadolu ağızlarında kelimenin *ögeç / öveç / öveyş* şekillerinde olduğunu gösteriyor (Gülensoy, 2007, s. 651).

Özbek Türkçesi ağızlarında bu kelime *öjak / xojæğ* fonetik şeklinde “dana” anlamında mevcuttur (Şoabdurrohmonov, 1971, s. 203).

Yaşına göre koyunlara verilen gösterdiğimiz adlarla birlikte Nahçıvan ağızlarında hem de onlara huyuna, dış görünümüne ve farklı özelliklerine göre de isimler verilmektedir. Bu kelimeler de anlamı ve dil bilimi açısından oldukça zengindir: *şişæh qoyun* “ilk yavru veren koyun”, *ana qoyun* “ikinci, üçüncü defa yavru veren koyun”, *anaş qoyun / ækæ koyun* “üç defadan fazla yavru veren koyun”, *aqqarabaş qoyun, aqqaragöz qoyun, ağsarıgöz qoyun, ala qoyun, alabaş qoyun, qarabaş qoyun, sarıbaş qoyun, bænæviş qoyun, bölæ qoyun* “kulağı çok uzun olmayan koyun”, *bozartdax qoyun* “gri renkli koyun”, *qarala qoyun, qaraqulax qoyun, qaraküræ qoyun, ağkæræ qoyun, qaracakkar qoyun* “vücudu beyaz kafası siyah koyun”, *qaröz* “karagöz” *qoyun, qomral qoyun* “kestane renkli koyun”, *kælin qoyun* “boynuzlu koyun”, *kæræ qoyun* “kısa kulaklı koyun”, *çal qoyun, qæmær qoyun, gær qoyun, qæmişqulax qoyun* “uzun ve ince kulağı olan koyun”, *çalkæræ qoyun, çalküræ qoyun, qaratapæl qoyun, murçamlı qoyun, æbræş qoyun, almaz qoyun* “kuzusunun süt emmesine izin vermediği koyun”, *qabaxçækæn qoyun* “sürünün önünde giden koyun”, *qarabasan qoyun* “kar yağdığı zaman sürünün önünde giden koyun”, *tæzæyæn qoyun* “sürüden ayrılıp kaçan koyun”.

2.2. Keçilere verilen adlar

Nahçıvan bölgesinde küçükbaş hayvancılığın bir kolunu da keçi beslenmesi oluşturuyor. Keçilerin adlandırılmasında da ağızlarda zengin kelime dağarcığı dikkatimizi çekiyor. Diğer hayvanlarda olduğu gibi keçileri de çeşitli özelliklerine ve yaşına göre bir birinden ayırmak için onlara isimler veriliyor. Bu isimler de ağızların söz varlığını zenginleştiriyor.

Qidih / qıdix / qıdı “iki üç haftalık keçi yavrusu”, *oxlax / oğlağ* “iki üç aylık keçi yavrusu”, *çæpiş / çæpiç / çæpic* “altı aylıktan bir yaşa kadar keçi yavrusu”, *küvær / küær* “iki yıllık dişi keçi”, *dibir / dıbr / dübür* “iki yıllık erkek keçi”, *tækæ* “iki yıllık erkek keçi”, *sibir / sivr / sıvr* “üç yıllık erkek keçi”, *seyiz / seis / seiz* “dört yıllık erkek keçi”, *erkæş / erkæc / erkæç* “sürünün önünde giden üç dört yıllık erkek keçi”, *anaş geçi* “yaşlı keçi”, *ækæ anaş* “büyük – dört yaşdan yukarı anne keçi”.

Qidih / qıdix / qıdı “iki üç haftalık keçi yavrusu”. Bu kelime Azerbaycan dilinin diğer ağızlarında da yaygın şekilde kullanılmaktadır. Türk dillerinde ve ağızlarında da aynı veya yakın

anlamalarda mevcuttur. Türkiye Türkçesi ağızlarından Elazığ ağızlarında *gıdik*, Kayseri ağızlarında *gıdih*, Van ağızlarında *gıda*, Tokat ağızlarında *qıdih*, Keban, Baskil ve Ağın ağızlarında *gidik*, Erzurum ağızlarında *guduk* (Gülensoy, 2007, s. 157) fonetik şekilleriyle aynı anlamda kullanılmaktadır.

Oxlax / oğlağ “iki üç aylık keçi yavrusu”. Bu kelime bazı ağızlarda “altı aylık yavru” anlamında da kullanılıyor. *İbnü-Mühenna Lügati*'nde aynı anlamda *oğlak*, *Mahmut Kâşgari Lügati*'nde *oglak* sözcükleri gösteriliyor. Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu kelime aynı şekilde ve anlamda kullanılmaktadır.

Çepiş / çepiç / çepic “altı aylıktan bir yaşa kadar keçi yavrusu”. Bu kelime Azerbaycan dilinin diğer ağızlarında ve Türk dillerinde de kullanılmaktadır. Türk dillerinde eskicil sözcüklerden biri de *çebiç*, *çepiç* adıdır. Orta Türkçede *çepiş* biçiminde, “altı aylık keçi yavrusu, çepiç” anlamında, Eski Anadolu Türkçesinde ise *çebiç*, *çepiş* biçimlerinde, “bir yaşında erkek keçi” anlamında geçer. Anadolu’da bu ad, ses değişimleriyle değişik yaş grubundaki keçi ve yavrusu için yaygın olarak kullanılan çok anlamlı bir sözcük olmuştur (Tor, 2020).

Nahçıvan ağızlarında keçilerin isimleri de başka hayvanlarda olduğu gibi yalnızca yaşına göre değil; onların dış görünümüne, rengine ve diğer özelliklerine göre de verilmiştir: *sarisəkil keçi* “vücudunun farklı yerlerinde sarı tüyleri olan keçi”, *şışbıynız sibir* “boynuzu düz erkek keçi”, *sakkar / saqqar təkə, alapaça keçi, qurtqulax küər* “kulakları yukarı doğru olan dişi keçi”, *alaqaşqa çepic* “alında beyaz tüyden ben olan keçi”, *kola sibir* “boynuzsuz keçi”, *səkil təkə* “bacaklarında beyaz tüyden ben olan keçi”, *yail keçi* “yüzünde kırmızı tüy olan keçi”, *mor geçi, morçamlı geçi, ağsarıgöz dibir, oğursax keçi* “yavrusu ölmüş süt veren keçi”, *adamcıl təkə* “insanlardan kaçmayan keçi”, *qaraqulax sibir*.

Sonuç

Hayvancılık, Türklerin çok eskilerden beri en önemli uğraşı alanlarından olmuş ve bu nedenle de bununla ilgili zengin söz varlığı oluşmuştur. Bu kelimelerin büyük bir kısmı Türk dilleri için ortak sözcüklerdir ve çoğu dillerde kullanılmaktadır.

Nahçıvan ağızlarında hayvancılıkla ilgili kullanılan kelimelerin araştırması gösteriyor ki bölge insanının hayvanlara yaşına, görünümüne, karakterine göre verdiği isimlerin büyük kısmı Türkçe kökenli eski kelimelerdir. Büyükbaş hayvancılıkta kullanılan kelimeler ve küçükbaş hayvancılıkta kullanılan kelimeler diye ayırabileceğimiz inek, buzağı, dana, azman, toklu, çepiş gibi inek, koyun ve keçi adları, Nahçıvan ağızlarında kullanıldığı fonetik şekliyle diğer Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır. Bu kelimeler aynı zamanda *Mahmut Kâşgari Lügati*, *Dede Korkut Kitabı* gibi Türklerin eski yapıtlarında, halkın ortak düşüncesinin ürünü olan ve tarihi çok eskilere dayanan folklor örneklerinde de aynı anlamda gösterilmiştir. Bu kaynaklardaki örnekler de bu kelimelerin izahında bize yardımcı oluyor. Hayvan adlarıyla ilgili kelimelerin incelenmesi, hayvanlara isim verirken insanların onları daha çok görünümüne göre adlandırdığını gösteriyor. Dolayısıyla hayvanların rengi, dış görünümü, kendilerine has olan özellikleri onların adlandırılmasında en önemli etken olmuştur.

Dünyanın neresinde kudretli ve sürekli bir devlet kurulmuş ise orada muhakkak hayvan yetiştiren unsurlar vardır. Büyük sürülerin idaresi ve bakımı, geniş meralarda sürekli dolaşma,

mera ve mülk hukuku bakımından kaçınılması imkânsız çatışmalar, oymak teşkilatının doğal sonucu olarak görüş ufku genişler; cesaret, hükmetme gururu, teşkilatçılık kabiliyeti, kısaca, devlet kurmak için bütün vasıflar gelişir (Ataizi, 2017, s. 19). Sırf bu nedenlerden hayvancılık Türklerin hayatında çok önemli bir rol oynamıştır. Bu kendisini dilde de göstermiş, ağızlarda bu alana bağlı çok sayıda Türk kökenli kelimeler günümüze taşınmıştır.

Kısaltmalar

Kısaltma	Karşılığı
ADL	<i>Azerbaycan Diyalektoloji Lügati</i>
DLT	<i>Divanü Lügati't-Türk</i>
ETKS	<i>Eski Türk Kelimeleri Sözlüğü</i>
KDK	<i>Kitabi-Dede Korkut</i>
KTLS	<i>Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü</i>

Kaynaklar

- Ataizi, D. E. (2017). *Kaşkay Türklerinin dili*. Ankara: TDK Yayınları.
- Azerbaycan Diyalektoloji Lügati*. (1999). C I. Ankara: TDK Yayınları.
- Bayramov, İ. (2010). *Gerbi Azerbaycan şivelerinin leksikası*. Bakı: Elm ve tehsil.
- Bayramov, H. (1978). *Azerbaycan dili frazeolojisinin esasları*. Bakı: Maarif.
- Behbudov, S. (2003). *Azerbaycan dili şivelerinin omonimler lügati*. Bakı: Nurlan.
- Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın yöresi ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1994). *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Caferoğlu, A. (1995). *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Denziyeva, K. (2012). *Azerbaycan dilinde toy merasimi leksikası*. Bakı: Nurlan.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eski Türk Kelimeleri Sözlüğü*. (1969). Leningrad: Nauka.
- Guliyev, E. (1999). *Eski Türk onomastik sözlüğü*. Bakı: Elm.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. ve Buran A. (1994). *Elazığ yöresi ağızlarından derlemeler*. Ankara: Semih Ofset.
- Hasıyev, Z. (2004). *Azerbaycan dili diyalekt ve şivelerinin Gerb grubunda hayvancılık terimleri*. Bakı: Nurlan.
- Heyet, C. (2011). *Türk dillerinin ve lehçelerinin tarihi*. 1. Kitap. Bakı: Tehsil.
- Hudiyev, N. (2015). *Eski Türk yazılı abidelerinin dili*. Bakı: Elm ve Tehsil.

- Kabak, T. (2018). Toplumsal ekoloji bağlamında Türklerin doğa ile ilişkilerine genel bir bakış: Mandıra Filozofu filminin düşündürdükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(1), s. 276-291.
- Kalay, E. (1998). *Edirne ili ağızları*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Karçığa, S. (2016). Dede Korkut Kitabı'nda hayvanla ilgili kelimelerin tasnifi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 12-33.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. (1992). Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Kâşgari, M. (2006a). *Divanü Lügat-it-Türk*. C 1. Bakı: Ozan.
- Kâşgari, M. (2006b). *Divanü Lügat-it-Türk*. C 2. Bakı: Ozan.
- Kâşgari, M. (2006c). *Divanü Lügat-it-Türk*. C 3. Bakı: Ozan.
- Kitabi-Dede Korkut*. (2004). Asil ve Sadeleştirilmiş Metinler. Bakı: Önder Yayınları.
- Özçelik, S. (1997). *Urfa merkez ağzı*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Radlov, V. (1899). *Opit Slovarya Tyurkskix Nareçiy*. T. 2. C 2. Sankt Peterburg: İAN.
- Rahimi, F. (2019). Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğünün sözlük bilimi açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(1), 53-92.
- Recebli, E. (2001). *Eski Türkçe-Azerbaycanca lügat*. Bakı: Azerbaycan Milli Ensiklopediyası Yayınları.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevortyan, E. (1974). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskix Yazıkov. (Obşetyurkskie i Mejtyurkskie Osnovi Na Glasne)*. Moskva: Nauka.
- Şoabdurrohmonov, Ş. (1971). *Özbek Halk Şevalari Lügati*. Taşkent: Fan.
- Tuncay, B. (2015). *Azerbaycan Türklerinin İslam'a kadarki dili ve edebiyatı*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Zülfügarov, R. (2015). *Nahçıvan diyalekt ve şivelerinin terminolojik leksikası*. Nahçıvan.
- <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/TOR-G%C3%BCIseren-ANADOLU-A%C4%9EIZLARINDA-YAVRU-ADLARI.pdf> Tor, G. *Anadolu Ağızlarında Yavru Adları* (erişim 17.01.2020).

Extended Abstract

Livestock has been one of the main areas of activity for the Turks, including Nakhchivan, since ancient times. The favorable geographical conditions of the region also contributed to the development of this area, and the livestock industry was engaged in this area for the Nakhchivan population to provide themselves with food and to earn some income. At the same time, these animals have been widely used in their transportation. It is for this reason that from ancient times to the present time, ancient language units related to animal husbandry have been established in the language of the local population, and have survived and existed in modern times. Some of these units have also been included in the literary language vocabulary in recent times. Some of them are being developed at the level of dialect and speech. Livestock terms used in Nakhchivan dialects and syllables can be classified into 2 groups:

1. Words relating to cattle breeding.
2. Words related to shepherding.

In order to differentiate the animals from each other, they were called by different names because of their age, shape, color, and body characteristics. The word cows came from the ancient Turkish origin unit, meaning "being female". This word means the unit of sigir in many accents.

When we look at the dialects we can see that the cattle have their own names in the Nakhchivan region, we can see that in the accents their name was mainly based on the age factor, with different lexemes at each age. So, "one or two monthing cow" - bılığ / bilix; "calf, calf from three to six months" - gedik; "male or female cow or calf from six months to one year of age" - bızav / bizov / bizav; "cow one or two years old" - dana; "two yearing cow that don't give birth the next year" - qısraman / qısraman; "three yearing female cow" - bugani / duya / hakqina; "three yearing male cow" - jongo/gonge; "males kept for breeding purposes over three years" - kele/kelesh/buğa forms.

In addition, there are many names that have been dealt with for their various features and appearance, which have also been explored in the article, and the etymology of these words is compared with that of the Turkic languages.

Most of the families in Nakhchivan's grazing areas are engaged in animal husbandry. In sheep breeding, sheep play a special role. In the dialects and murals of Nakhchivan, sheep and goats are commonly referred to as animals, and in some cases, tamaris. Although not everyone is involved in livestock farming, each family has at least a few sheep and goats. This is reflected in the richness of lexical units related to this area in the region's dialects. The study shows that small-horned animals were also given names based on their age. Most of these names are Turkish origin words that "the just born lamb"-maya; "premature born lamb"- heragash quzu / ararzan guzu; "late-born lamb"- sava guzu / gejtushan / dolsavan; "one or two weeking lamb that has not yet been grassing"- sudamar guzu (milking lamb); "newly accustomed lamb grassing"- otukhan / otukhmush; "6-7 months lamb"- amlix; "4-5 months lamb" - guzuyagarishar / guziyagarishar; "one yearing male or female lamb"- toglu / toghlu; "two yearing male sheep"- erkəx; "three yearing female sheep"- shishex' / ishshex'; "three yearing male sheep" - oyaş / ovash / oyaj; "four yearing male sheep" - garadish; "five yearing male sheep" - azman; "six yearing male sheep" - dızman lexical units are widely used in majority modern Turkish languages. In addition to these names, sheep of different ages were given interesting names in the accents because of their character and distinctive features.

The names given to the goats in the accents are also noteworthy when referring to small animals. In the dialects and accents of Nakhchivan the word goat is used in the form of gechi. The name of goats is based on the age factor, as in most other animals and "2-3 weeking goat" - qıdix' / qıdix / qıdı; "2-3 monthing kid" - okhlakh / oğlag; "yearing kid" - chepish / chepich / chepich; "two yearing female goat" - kuver / kuer; "two yearing male goat" - dibir/dubur; "two yearing male goat" - billy goat; "three yearing male goat" - sibir / sivir; "four yearing male goat" - seyiz / seiz / seis; "3-4 yearing male leader goat going in front of the flock" - erkesh / erkaj / erkech; "old goat" - anash (mother) goat; "adult - mother goat over the age of four" - language units as eke /anash appeared. The richness of the lexical units used in livestock informs the wide expression opportunities of those accents. Because animals here are separated by their smallest differences and are expressed in different names, from which the common ideas about their appearance, age, and character are formed.

